„öö loojudeski istub Su syles mytsiga hiir ja räägib muinasjuttu”[1]

Lauri Sommer. Sugupuu. Tallinn: Menu, 2025. 350 lk.

Tartus hakati sel sügisel mõtlema uue kirjandusloo koostamisele. Nii see kui ka uue kirjanike leksikoni tarve on pikemat aega õhus olnud. Küllap kinnitavad seda vajadust ja pakuvad selleks materjali järjest trükivalgust näinud põhjalikud (uus)käsitlused kirjanikest, näiteks hiljuti kaitstud väitekirjad Igor Severjaninist (Igor Kotjuh) ja Juhan Liivist (Tanar Kirs). Lauri Sommeri „Sugupuu” pälvis märtsis Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastapreemia vabaauhinnana ning raamatust saab lugeda Ernst Enno, Juhan Jaigi, Voldemar Metsamärdi, Uku Masingu, Eha Lättemäe, Artur Alliksaare, Andres Allani ja Tõnu Õnnepalu kohta – kõik oma aja- ja kaasteeliste konteksti asetatult, mitu esitletud praeguste taasärkamiste kaudu. Näiteks avalugu Ennost, kes Epp Katuse loodud kaanepildil asetseb võimsal puutüvel, on pühendatud järelehüüdena luuletaja loomingul põhinevas näidendis mänginud, kuid esietenduse järel ootamatult lahkunud Aleksander Eelmaale. Lisaks on raamatus peatükke Georg Traklist ja Richard Brautiganist, neistki kui just autorile – kirjanikule ja tõlkijale – olulistest isikutest.

[1] Värsid pealkirjata luuletusest „märg põld ei igatse lund...” Lauri Sommeri luulekogus „Laurila” (1998; leheküljed nummerdamata).

Vabavärsiline sissejuhatus ütleb: „Korraldan siin raamatus lähisugulaste kokkutuleku" (lk 8), mis on autori sõnul korraga põiming, platoo, ilmasammas ja sugupuu. Niisiis on käsitluste läte juba eos tugeva isikliku sideme või puutega. Sugupuid on Sommer ennegi visandanud, kas või eesti müstiliste luuletajate oma[2] (sealgi on teiste hulgas kõne all olnud Enno, Masing, Lättemäe, Õnnepalu, Allan). Priit Põldma on käesolevat raamatut juba nimetanud (varjamatult subjektiivseks) kirjanduslooks ning ta peab „Sugupuud" Sommeri aastakümneid kestnud kirjandusloolise töö vahekokkuvõtteks, paiga- ja mälukirjutuse jätkuks.[3] „[E]rakordse sisseelamisega loodud poeetiline dokumentaalproosa", on oma arvustuses öelnud Janika Kronberg.[4] Keskne idee on vaimne sugulus ja see, kuidas eri aegade kirjanikud võivad eelkäijate tööd jätkata isegi siis, kui nad pole kunagi kohtunud. Mõnes kohas on küll just kohtumine – olgu või üürike – käsitluse aluseks. Raamat on korraga abivahend kaanoni loomisel, sealsamas – mitmel puhul sõnaselgelt – selle koostamise kriitika, eriti mõnd vähetuntud autorit avades.

Mismoodi on see vormistatud? Tunnustuseks oli vabaauhind, mitte esseistika oma. Autor ütleb: „[---] olen rääkinud, segades esseed, tsitaati ja dokumenti, / luulet ja tõlget, proosa ja kirjade võimalusi" (lk 9). Seda kõike on ta illustreerinud, samuti varustanud viiteaparatuuriga. Masingust magistritöö kirjutanud Sommeril on akadeemiline kogemus ja seeneniidid sealt tulevad siiagi. Varem ilmunud tekste on raamatu tarvis ümber töötatud, ehkki see töö on jäänud mõneski mõttes poole peale: sisse on jäänud kordusi, mis tunduksid loogilised, kui oleks märgitud, et lugu on siin või seal ilmunud (artikli, saate- või järelsõnana; raamatule võinuks lisada ilmumisandmed ja nimeregistri). Küllap lugeja järeldab seda niigi, ent teisedki arvustajad on sellisele vajadusele osutanud ning toimetajasilm võinuks kõrvalpilku pakkuda. Mõnikord jäin Sommeri tekstilise isikupära taotlusse kinni, näiteks siis, kui see hakkas tootma kõrvaltähendusi, mida autor (ilmselt) ei olnud nii mõelnud. Üks näide on suurtähe kasutamine isikutest, aga ka institutsioonidest kirjutamisel: Õpetaja, Ema, Ylikool, Vallakool. Paratamatult tekib küsimus: kas see võiks mõnes kohas tähistada mingit sorti hinnangut? Sommer armastab mõnigi kord kergelt moraali lugeda. „Sugupuuga" samal ajal lugesin ühe tema kujutatu, Tõnu Õnnepalu viimast raamatut „Tööpäev" ning seal on suurtähe kasutus sageli põnevalt piiripealse iroonia või eneseiroonia tähis.

Kahtlemata on autori jutustamisviis toredasti mitmehäälne: Sommer kirjutab tihti suupäraselt, justkui kõneleks, ning tekstis on teinekord kuidagi matkimatut ja unustamatut lõunaeestilist pehmust, mis mõjub ehedalt. Kui tahaks raamatut lugeda järjest, siis peaks küll vahepeal hinge tõmbama – pause Sommer väga ei armasta, mõttekäik võib rännata ühe hooga üle terve lehekülje, enne kui rahuneb. Traklipeatükis mõjub rahustavalt kirjutise lõpp, kus tema lumma sukeldumine päädib Õnnepalu kirjaga luuletajast tehtud saate vastukajana ning seejärel suubub tõelisse rahusse Trakli teksti tõlkes.[5]

Arutlesin lugedes, kui paratamatult vaesemad peavad faktitäpsuse püüdluses žanri tõttu olema need tõelised kirjanduse

[2] **L. Sommer**, Eesti mystiliste luuletajate sugupuu. – Looming 2005, nr 11, lk 1695–1704.

[3] **P. Põldma**, Sommeri suur väike kirjanduslugu. – Looming 2026, nr 6, lk 847–849.

[4] **J. Kronberg**, Sugupuutruudus. – Sirp 27. II 2026, lk 13.

[5] Trakli kunstnikust sõber Oskar Kokoschka kujutas oma maalil „Die Windsbraut" (sks 'tuulemõrsja') armastuse tornaadot. Traklit tõlkinud Marie Underil on ballaad „Ebajalg" kogus „Õnnevarjutus" (1929), kus on samuti seostatud tuulispea, armastus ja surm.

ajalood. Nelio Biedermanni romaanis „Lázár" mõtleb tegelane Eva: „[---] mida see kirjanik ikka muud teeb, kui võtab oma tegelaskujudelt enesemääratlemise võimaluse. Ta paneb nende teele sõjad, kirjutab nende meelelaadi depressioonid ja rebib neilt nende esimese armastuse. Võimu tasakaalu puudumine, nagu see valitseb kurjategija ja ohvri vahel, ehkki üksnes väljamõeldises. Need tegelaskujud ei saa ju ennast kaitsta, kirjanik teeb nendega, mis ta tahab, paneb nad kannatama ja asjatult lootma, et saada kinnitust oma üleolekule."[6] On isegi paradoksaalne, et noore tegelaskuju mõte kehtib tegelikult nii ilukirjandusteose kui ka kirjandusloo puhul. Sellises intiimses ja tihedas käsitlusvoos nagu Sommeri oma võib kirjutaja omavoli olla isegi pisem kui akadeemilisel kirjandusloolasel, kuna vorm annab võimaluse seletada, kahelda, öelda vahel, et ei tea: „Kes ytlekski tõde esivanema kohta. Kui keegi, siis ainult ta ise." (Lk 96)

Muidugi pakub vorm võimalust kirjutada senisest kirjandusloost välja jäänud detailidest ja niisugustest kõrvaltegelastest, kes leksikonikaanonisse ei mahu või jäävad seal pelgalt läbilipsavateks nimedeks, aga on omamoodi sillad nende n-ö suurte vahel, nagu „Sugupuus" kirjandusõpetaja Metsamärt. Kirjutada saab käsitletutega seostuvatest olulistest kohtadest, käidud teedest: „Maastik võib olla nagu jutustus. Paikade vaheldumine reastab tundmusi erivärvilistest helmestest koosnevaks keeks." (Lk 13) Kirjutan alla. Teistpidi on võimalik jätta kõlama jooni, mis ei ole käsitletud isiku puhul seni avaldunud ega pruugi tunduda igale lugejale olulised, kas või mitut kirjutist puudutav psühhonautluse teema, ent sellestki võib leida siirast uudishimu millegi ikka veel tabamatu vastu.

Eriliste (sise)ekspeditsioonide allikaks on olnud erinev materjal ja seetõttu varieerub intiimsuse aste. On neid, kes on saatnud Sommerit – nagu küllap meist paljusid – lapsepõlvest peale (Enno), ja Sommer on jõudnud otsekui tänuvõlast lähtunud tegudeni: näiteks Enno lüürika koondkogu koostamise[7] ja Jaigi tundmatute palade trükiseks koondamiseni, aga ka Andres Allani käsikirjade trükki toimetamiseni. Sooviks on seni jäänud teha sedasama Lättemäe ilmumata loominguga. Teda on autor nimetanud oma kolmandaks ehk luule-Vanaemaks (lk 173). Lättemäe ja Õnnepaluga on Sommeril raamatus käsitletutest kahtlemata kõige sügavam isiklik side. Ääretult võluvad on Lättemäe kirjade katkendid: „Paberkirjad on iidsed õied" (lk 195). Neile sekundeerib raamatu viimase, mahuka Õnnepalu-osa soojus: see on kantud isiklikest kohtumistest, seotud ilmselgelt autorile oluliste aegade ja rännakutega, rääkimata kirjaniku loomingu olulisusest selle tõlgendaja jaoks. Rännuteid, ühiseid või vahendatuid, on mujalgi nõnda kirja pandud, et elustuvad ka lugeja kohaparalleelid: Lättemäe Karjala-kiindumusest lugedes mõtlesin sellele, kuidas lapsepõlves matkasin mitmel suvel Äänisjärvel ja Laadogal; tea, kas kunagi enam pääsebki sinna vee ja kaljude imelisele maale.

Mõni mõte, mis lugedes pähe tuli: ise kirjutaksin Elisabeth, mitte Eliisabet Aspe (lk 104), ja Pētõr, mitte Peetõr Damberg (lk 181). Küllap mängis perekond Lättemäe nõukogudeaegses kehvas käekäigus oma rolli Eha Lättemäe noorem vend Aldo, kes 18-aastasena mobiliseeriti pataljoni Narva, sõja lõpul langes Belgias sõjavangi ning elas hiljem Ameerikas. Tahaks küsida, mis õieti sai Lättemäe emast Mariest – temast

[6] **N. Biedermann**, Lázár. (Punane raamat.) Tlk M. Tarvas. Tallinn: Tänapäev, 2026, lk 257.

[7] Kuidas ta selle koostas, võib lugeda sel sügisel meie seast lahkunud Õnne Kepi arvustusest „Lauri Sommeri Enno" (Keel ja Kirjandus 2021, nr 5, lk 463–466).

on juttu silmatorkavalt vähe. Nonde aastate ellujäämis- ja elamistingimusi ongi nii napis vormis keeruline lahti kirjutada. Aga elanud on Eha Lättemäe siis järelikult Pika jala torni külge ehitatud maja korteris, mis pidi ju olema Siuru-torni vahetu naaber.

Raamatusse lisatud fotod, raamatukaaned ja joonistused toetavad teksti: sellist kogumikku rikastavad need võrratult. Õnnepalule pühendatud osa, mis sulgeb raamatu, tõestab veel kord, kui tihedalt on ühe kirjaniku loomingulisse võrasse põimunud teiste loojate oksad, kui kirjanduse lugu ette kujutada ühe (sugu)puuna. Aga kui puu otsast alla tulla, siis paneb raamat mõtlema, missugused ja kui olulised on ühe looja ümber teda kujundanud paigad, nende vahel käänduvad teed ja elu- ning loomeradadel toimunud tõelised, samuti kujutluslikud kohtumised. Autor ütleb raamatu lõpus: „Inimesed on ju paratamatult episoodilised tegelased yksteise elulugudes" (lk 316). Kellegagi oma rännukaarel kuskil kohtudes ehitatakse midagi üles, et seejärel iseennast otsides ikka edasi rännata. Sellesse raamatusse püütud episoodid on kahtlemata süvenemist väärt ja toidavad omakorda tulevast kirjandusLugu.

ELLE-MARI TALIVEE